

Verlangen naar een andere wereld

Notities voor een sociaal vrijzinnig cultuurbeleid

Erica Meijers De betekenis van kunst voor de samenleving als geheel is evident. Maar die sociale betekenis kan alleen gedijen als kunstenaars en andere cultuurvormers de ruimte krijgen om hun verbeelding de vrije loop te laten en daaraan in vrijheid uiting te geven. Een sociaal en liberaal kunst- en cultuurbeleid is dus een *must*. Kan de overheid als een leidsman op de bok de twee paarden die ieder een andere kant op willen in het gareel krijgen?

Een nieuw paars kunstbeleid, kan dat? In de politieke praktijk kan (bijna) alles, en elk beleid dat door een PvdA/VVD-kabinet wordt gevoerd kan dus de titel 'paars kunstbeleid' krijgen. Rick van der Ploeg, de laatste paarse staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (1998-2002), heeft dat bewezen, al is het inmiddels ondenkbaar dat zijn beleid, met zijn nadruk op diversiteit, milieu en openbare ruimte, onder de vlag van het huidige kabinet uitgevoerd zou worden (Ploeg 2006, 87-94). Interessanter is de vraag of de liberale uitgangspunten voor kunstbeleid ten principale te verenigen zijn met die van de sociaaldemocratie. Het antwoord daarop lijkt me: nee. Maar wanneer het liberale anders wordt uitgelegd dan de VVD dat nu doet, en het sociale een andere interpretatie krijgt dan die de PvdA er momenteel aan geeft, dan is een sociaal en liberaal cultuurbeleid zeer wel mogelijk en zelfs dringend gewenst.

Verbeelding

Om ons de wereld waarin we wonen te kunnen voorstellen, maar ook om ons nieuwe werelden te tonen en het bekende te bevragen, is verbeeldingskracht onmisbaar. Kunstenaars hebben van die verbeelding hun vak gemaakt. Kunst is dan ook niet vrijblijvend, maar helpt de samenleving een visie te ontwikkelen die hoop geeft op een betere toekomst. Het is de moeite waard om in te investeren en al helemaal in tijden van crisis. De sociale functie van kunst, en daarmee bedoel ik de betekenis van kunst voor de samenleving als geheel, is evident. Maar die sociale betekenis kan alleen gedijen als kunstenaars en andere cultuurvormers de ruimte krijgen om hun verbeelding de vrije loop te laten en daaraan in vrijheid uiting te geven. Een sociaal en liberaal kunst- en cultuurbeleid is wat dat betreft dus een *must*. Voor de overheid is dit een lastige opdracht, omdat het lijkt alsof zij tegelijkertijd aan- en afwezig moet zijn. Moet zij hier de

kwadratuur van de cirkel voltrekken en dus een onmogelijke opdracht vervullen? Wanneer de afwezigheid wordt vormgegeven zoals de VVD dat de laatste jaren doet en de aanwezigheid de sociaaldemocratische richting volgt, dan wordt het inderdaad een onmogelijke opdracht, omdat de twee paarden voor de kar dan twee richtingen uit trekken, zonder dat er een leidsman op de bok zit die de paarden ervoor behoedt in de linkersloot dan wel de rechtergeppel te vallen. Voordat ik me in die

De logica van de markt moest van de ene op de andere dag de plaats van het tot dan toe gevoerde subsidiebeleid innemen

leidsman verplaats, eerst wat meer aandacht voor de trekkende paarden.

Liberaal cultuurbeleid

Het beleid van het kabinet-Rutte I, dat op dit moment door Rutte II wordt uitgevoerd, heeft zich vooral laten leiden door de gedachte dat kunst en cultuur zoveel mogelijk de eigen broek moeten ophouden. Onder de titel 'kunst terug naar de burger' moest de logica van de markt bijna van de ene op de andere dag de

plaats innemen van het tot dan toe gevoerde subsidiebeleid. Bezoekersaantallen en 'ondernemingszin' werden maatgevend voor het krijgen van (veel minder) subsidie. Geen sector werd met zulke hoge bezuinigingen geconfronteerd als die van de kunst en cultuur. Vanuit de wereld van kunst en cultuur werd dit beleid als 'rancuneus' bestempeld, als een wraakactie tegen de 'linkse elite'.¹ Halbe Zijlstra hanteerde vooral de botte hakbijl, maar kwam qua visie op de betekenis van kunst en cultuur in de samenleving niet veel verder dan het principe dat de overheid zich er zo min mogelijk mee moet bemoeien. Kunst die door mensen gewaardeerd wordt, heeft ook geen overheidssteun nodig, leek zijn uitgangspunt. Complexe en 'hoge' kunst is een zaak van en voor de elite, die het dan ook zelf betalen moet en kan.

De Teldersstichting, het wetenschappelijke bureau van de VVD, heeft in 2012 een poging gedaan een dieper reikende visie te formuleren in het rapport *Manifestatie van de vrijheid des geestes*. Opvallend is dat cultuur en sport hier samen worden behandeld, waardoor kunstbeoefening als vanzelf in het kader geplaatst wordt van vrijetijdsbestedingen van consumenten. De economische benadering voert dan ook de boventoon in het rapport, dat bij het kabinetsbeleid aansluit door de visie dat de producenten van kunst zonder overheidssteun moeten uitkomen. Maar er loopt nog een andere lijn door het rapport. Het belang van de verbeelding voor de samenleving wordt wel degelijk benadrukt, net als de intrinsieke waarde van kunst. Daarom moet de overheid wat betreft de Teldersstichting wel geld uitgeven aan het behoud van cultureel erfgoed en cultuureducatie. 'Erfgoed speelt een voorname rol in zowel individuele ontwikkeling (zelfontplooiing) als gemeenschapsvorming, in kennisoverdracht en burgerschapsvorming', aldus het rapport (Hilvoorde et al. 2012, 54). Maar waarom gelden deze mooie

woorden enkel en alleen voor het verleden (erfgoed) en in zekere zin de toekomst (educatie)? Ik zeg in zekere zin, want ook de cultuureducatie is in het rapport vooral op het verleden gericht, namelijk op de overdracht van het erfgoed. Degenen die de verbinding leggen tussen verleden en toekomst, de kunstproducenten van vandaag, worden aan de markt overgelaten, waarmee complexe en moeilijk toegankelijke kunst automatisch weinig kans heeft om te overleven. De markt

De Teldersstichting kiest voor de meest kwetsbare groepen om die nationale identiteit vorm te geven: dode kunstenaars en kinderen

moet het immers hebben van het grote getal, van de bezoekersaantallen en de kijkdichtheid, om geld te kunnen genereren, en daarmee automatisch van het gemakkelijk toegankelijke.

Waarom ontwijkt de Teldersstichting de moeilijke, maar onvermijdelijke vraag wat kunst vandaag eigenlijk is? Elke generatie moet die vraag immers opnieuw beantwoorden, omdat er geen eensluidende en algemeen geldende definitie van kunst bestaat. En

waarom ontwijkt de Teldersstichting de onmogelijke, maar politiek onontkoombare opgave een uitspraak te doen over wat in de toekomst belangrijk zal zijn?

Het antwoord ligt mijns inziens in het zeker in 2011 en 2012 politiek magische woord 'nationale identiteit'. Het erfgoed, de overgeleverde kunst uit vroeger tijden, ooit omstreden en aangevochten, geldt in het rapport als de stoffelijke uitdrukking van het Nederlandschap (Hilvoorde et al. 2012, 53). En cultuureducatie wordt eveneens in dit kader geplaatst: het gaat om een geschiedenisles, waarin je leert hoe het is om burger van Nederland te zijn. Het rapport mag dan het cultuurbeleid van het door de PVV gedoogde kabinet kritisch bezien, toch staat het met dit ideaal niet zo ver af van het door nationalisme gedreven populisme. De Teldersstichting kiest voor de meest kwetsbare groepen om die nationale identiteit vorm te geven: enerzijds dode kunstenaars ('erfgoed') die zich niet kunnen verweren tegen het gebruik van hun werk voor een nationaal pleidooi en anderzijds kinderen (educatie), die nog plooibaar zijn en geen verweer hebben tegen de identiteitsvormende verhalen die ze via onderwijs en opvoeding krijgen aangereikt. Levende kunstenaars, die mogelijk kritische noten kraken over onze nationale identiteit, heeft de Teldersstichting niet nodig bij het verwerkelijken van de idealen van 'zelfontplooiing', 'gemeenschapsvorming' en 'burgerschapsvorming'. Hun waarde wordt enkel en alleen bepaald door de smaak en voorkeuren van de huidige consument. Daarmee suggereert het wetenschappelijk bureau van de VVD dat creativiteit, hoop en nieuwe inzichten voorbehouden zouden zijn aan een welgestelde elite, die het zich kan veroorloven kunst te maken en tot zich te nemen die op de markt weinig tot geen waarde heeft.

Ook in dit rapport verdedigen de liberalen dit beleid met de notie van de 'neutrale over-

heid'. Ik vraag me af waarom. De vrijheid van de kunsten is immers niet hetzelfde als de vrijheid van de markt. Op de markt wordt waarde in geld en winst uitgedrukt. Een overheid die ervoor kiest daaraan geen tegenwicht te bieden, is niet neutraal, maar kiest in werkelijkheid voor een bepaalde moraal. In het kunstbeleid zoals de Teldersstichting dat voorstaat, bepaalt uiteindelijk de markt de waarde van de hedendaagse kunst, terwijl erfgoed en kunsteducatie vooral dienen om de nationale identiteit vorm te geven. De (liberale) overheid die een dergelijk beleid vormgeeft, is allesbehalve neutraal, maar draagt een specifieke politieke visie op de samenleving uit.

Sociaaldemocratisch cultuurbeleid

En die visie botst nogal fors met de grote lijnen van het sociaaldemocratische cultuurbeleid. De PvdA-staatsecretaris voor cultuur en wetenschap, Rick van der Ploeg, hamerde immers graag op het maatschappelijk nut van de kunsten. De betekenis van kunst voor andere beleidsterreinen zoals stadsontwikkeling en citymarketing, integratie en diversiteitsbeleid, innovatie en creatieve industrie wordt sindsdien breed erkend. Maar van oudsher staat kunst bij de sociaaldemocraten ten dienste van een veel groter maatschappelijk ideaal: dat van de verheffing van de lagere klassen. Anders dan de liberalen, willen de sociaaldemocraten uitdrukkelijk wel bemoeienis van de overheid met de kunst, en ze hebben zich er dan ook ten volle mee bemoeid. Ze hebben mede vorm gegeven aan die culturele infrastructuur die het vorige kabinet-Rutte nu juist in de prullenbak heeft gegooit. Bij de nadere invulling van de grote doelen van die infrastructuur, zoals de toegankelijkheid van kunst voor brede lagen van de bevolking, de sociale spreiding en zowel de excellentie als de diversiteit van de kunsten, zijn de idealen over kunst samen met

de andere ideologische veren van de PvdA wel wat gekneusd geraakt door de technocratische uitvoering ervan. Er is politiek weinig aandacht gegeven aan de vraag wat bijvoorbeeld het ideaal van verheffing sinds de opkomst van het cultuurrelativisme nog kan betekenen, al besteedt de Wiardi Beckman Stichting wel met enige regelmaat aandacht aan het thema.² De PvdA heeft de verheffing nooit werkelijk afgezworen, al raakte deze geleidelijk aan steeds verder op de achtergrond. In de loop van de tijd werden er uit eigen kring grote vragen bij gesteld: in 1983 stelde Jan Kassies bijvoorbeeld dat de brede verspreiding van hoge cultuur goeddeels was mislukt, onder meer door de invloed van consumentisme (Kassies 1983). Eind jaren tachtig vroeg Abram de Swaan zich in navolging van Pierre Bourdieu af of verheffing niet principieel onmogelijk is, omdat de elite, met haar wens zich te onderscheiden van 'de massa', zich tegen het verspreiden van cultuur verzet (Swaan 1990).³

Toch heeft de gedachte van de culturele verheffing de laatste jaren opnieuw school gemaakt in de PvdA. Ronald Plasterk pleitte in 2010 voor een moderne vorm van verheffing (Plasterk 2010, 10-19) en ook Lodewijk Asscher plaatst zich in de verheffingstraditie. In het laatste verkiezingsprogramma wordt verwezen naar het verheffingsideaal, terwijl tegelijkertijd de economische betekenis van de culturele sector wordt onderstreept. Waar de liberalen de intrinsieke betekenis van kunst erkennen en benadrukken, maar menen dat daar geen overheidsbemoeienis bij gewenst is, daar leggen de sociaaldemocraten juist sterk de nadruk op kunst en cultuur als middel voor andere beleidsterreinen, en dreigt de vrijheid van de kunst in een technocratisch web van regels te worden gesmoord. Het liberale paard raakt gevangen in het spel van markt en geld, terwijl het sociaaldemocratische paard strak in de teugels moet lopen en nauwelijks de

kans krijgt langs zijn oogkleppen nog iets van de verlokkelijke horizon te zien.

Vrijheid en verheffing

Kunst mag dan schaars zijn, het is geen luxe-product, zoals de Teldersstichting beweert. Het is een manier om de wereld te zien en haar via die weg opnieuw uit te vinden, te scheppen. Met louter marktdenken wordt de daartoe noodzakelijke vrijheid niet gewaarborgd, maar wordt de kunst juist uitgeleverd aan de grote gemene deler van de consument. Kunst die tijd en moeite kost om te maken en waar de nodige kennis en eruditie voor nodig zijn om ervan te kunnen genieten, gaat in deze benadering goeddeels ten onder. De verheffing wordt zo gezien niet door de kunst zelf voltrokken, maar gaat evenzeer aan haar vooraf als dat ze eruit voortkomt. Algemene ontwikkeling en onderwijs zijn noodzakelijk om met behulp van kunst de wereld opnieuw te bekijken en je eigen plek in die wereld te veranderen. Culturele verheffing is niet zozeer een hefboom voor emancipatie en ontwikkeling, maar veel meer een doorgaand proces, een hermeneutische cirkel, waarbij de makers van kunst en de 'consumenten' van kunst zichzelf en elkaar voortdurend in beweging houden in een constant proces van productie en interpretatie: zo veranderen zij gezamenlijk de wereld.

Het verlangen vormt de motor van die beweging. Kunst is geen bevestiging van wat we ooit in het verleden waren, of wat de samenleving nu van ons verwacht, maar ontstaat door wie we willen zijn, wie we zouden kunnen zijn, elk afzonderlijk en als groep, variërend van familie, schoolklas, vriendenkring, tot sociale klasse, land of regio. De betekenis van kunst vooral te koppelen aan de nationale identiteit, is een ongelofelijke verenging en inperking. Dat betekent niet dat de vorming van identiteit niet een belangrijk onderdeel is van cultuur.

De overheid heeft de opdracht de vrije circulatie van creativiteit te bevorderen en te faciliteren, op dezelfde manier als ze de taak heeft de publieke ruimte af te bakenen

Maar de zoektocht naar identiteit kan geen gesloten, door het verleden of de markt aangestuurde bezigheid zijn. Hij is per definitie open en gericht op de vraag wie we zouden kunnen zijn. Evenmin kan verheffing een-richtingsverkeer zijn, omdat het doel ervan, beschaving, behalve zonder kritiek ook niet denkbaar is zonder zelfkritiek. Wie nog over verheffing wil praten, kan niet langer spreken van een ideaal van de elite voor het volk, maar moet die elite als doel van de verheffing insluiten. Want zonder de beoefening van zelfkritiek kan niemand zich ontwikkelen.

De overheid heeft de opdracht de vrije circulatie van creativiteit te bevorderen en te faciliteren, op dezelfde manier als ze de taak heeft de publieke ruimte af te bakenen, zonder dat ze moet bepalen waar het debat precies over gaat. Vrijheid is een sociaal leerproces dat nooit is afgerond, en waar steeds opnieuw ruimte voor moet worden gemaakt. Verheffing kan niet langer een paternalistisch opheffen

van de ene klasse door de andere zijn, maar alleen een wederkerig, circulair proces. Want de elite heeft het juiste recept voor het goede leven allang niet meer in handen. Verheffing kan vandaag alleen nog gaan over het behouden of scheppen van plaatsen waar de verlangens en dromen van verschillende mensen en groepen kunnen worden geuit en op een beschaafde manier op elkaar kunnen botsen.

Dat vraagt niet zozeer om een neutrale overheid, maar juist om een overheid die waarden als vrijheid, humaniteit en sociale rechtvaardigheid hoog in het vaandel heeft staan. Het vraagt om een overheid die haar burgers de gelegenheid geeft om zich via onderwijs, cultuurgenot en kunstbeoefening (en op tal van andere manieren) in die waarden te bekwalmen.

Op de bok

Tot welk beleid voeren dergelijke uitgangspunten? Het afschaffen van de term neutraliteit betekent niet dat de overheid zich ongebreideld met de productie van kunst en cultuur kan bemoeien. De noodzakelijke vrijheid van de kunst beperkt die bemoeienis. Er is een ander begrip dat beter recht doet aan die lastige combinatie van aan- en afwezigheid die van de overheid wordt gevraagd: 'de publieke ruimte'. Dit is de ruimte waar de burgers van dit land elkaar ontmoeten, hun verschillende visies op het leven delen en bediscussiëren. Die ruimte is er op school en op de universiteit, in de media, op kunstpodia en in musea en natuurlijk ook in de politieke arena. Op al deze plekken verloopt de ontmoeting van burgers op een grotendeels door de overheid gereguleerde wijze. De overheid moet borg staan voor een publieke ruimte waar verschillende visies – ook die van de zittende bestuurders – met elkaar de strijd kunnen aangaan zonder dat de één bij voorbaat meer (definitie)macht bezit dan de ander. Dat betekent dat de overheid aanwezig moet

zijn door te faciliteren, criteria vast te leggen en er vooral voor te zorgen dat iedereen mee kan doen, niet alleen de sterksten of rijksten. Dat betekent in elk geval: de macht van de markt inperken, speciale maatregelen treffen die het gesprek, de ontmoeting en de overdracht van cultuur op een rechtvaardige manier doen verlopen en de burgers toerusten om dit debat op vreedzame wijze te kunnen voeren.

Maar het betekent evenzeer dat de overheid, zelf op dit terrein de machtigste en rijkste van allen, ervoor zorgt dat ze het debat niet overheerst, maar vooral modereert. De overheid zit op de bok, maar hanteert de zweep alleen om overheersing en geweld van anderen te voorkomen of te stoppen. Op haar tocht creëert ze weijtjes waar de paarden vrij kunnen grazen en rennen en ruimt ze zware keien van de weg, die de paarden kunnen laten struikelen.

Kunst- en cultuurbeleid betekent overal in de samenleving creativiteit bevorderen. Kunst kan daarom ook prima ingezet worden op allerlei beleidsterreinen, maar dat is iets anders dan het kunst- en cultuurbeleid zelf. Op dat terrein zou de overheid steeds een verbinding moeten leggen tussen verleden (erfgoedbeheer), heden (productie van kunst) en toekomst (cultuureducatie). Die drie kunnen niet zonder elkaar bestaan. Daarbij gaat het steeds om een balans tussen een aanwezige overheid die faciliteert en ondersteunt – en dat kan ook net het kleine duwtje zijn dat musea, podia en kunstenaars in staat stelt zelf inkomsten te verwerven – en een afwezige overheid die vrij laat, bijvoorbeeld door het curriculum voor cultuureducatie niet helemaal dicht te timmeren, maar ruimte te geven aan stokpaardjes en eigen inbreng van docenten, door het creëren van broedplaatsen en ruimte voor experiment, door de omroepen te beschermen tegen de kijkcijferterreur en zo ruimte te creëren voor hoogwaardige programma's.

Erica Meijers

is stafmedewerker van Bureau de Helling, het wetenschappelijk bureau van GroenLinks

Een sociaal cultuurbeleid dat de vrijheid van de kunsten waarborgt, stimuleert de circulatie van creativiteit door de hele samenleving. Het geeft mensen gelegenheid hun verlangen naar een andere wereld vorm te geven en laat ons zo vele nieuwe werelden zien, waarnaar we op weg kunnen gaan.

Literatuur

- Adams, T. (2012) *Kunst moet: ook in tijden van cholera*. Amsterdam: Van Gennep.
- Hilvoorde, I. van (et al.) (2012) *Manifestaties van de vrijheid des geestes: een liberale kijk op cultuur en sport*. Den Haag: Teldersstichting.
- Kassies, J. (1983) *Notities over een heroriëntatie van het kunstbeleid: voorstudies en achtergronden*. Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Meijers, E. en C. Smithuijsen (2011) 'Naar onbekende werelden: kunstbeleid en culturele verheffing'. In: *Vrijzinnig paternalisme: naar een groen en links beschavingsproject*, 115-133.
- Pas, G. (2013) *Basisprogramma GroenLinks voor de gemeenteraadsverkiezingen 2014*. Utrecht: Bureau de Helling. Ongepubliceerd.
- Plasterk, R. (2010) 'Waarom cultuur subsidiëren? Bart Tromp-lezing 2010'. In: *Socialisme & Democratie*, jrg. 67, nr. 12, 10-19.
- Ploeg, R. van der (2006) "'Ik was geen culturele flappen-tap": een terugblik op vier jaar staatssecretariaat'. In: *Socialisme & Democratie*, jrg. 63, nr. 1/2, 94-95.
- Swaan, A. de (1990) *Kunst en staat: teksten (1981-1985)*. Amsterdam: Boekmanstichting/Universiteit van Amsterdam.

Noten

- 1 Vgl. bijv. Rudi Wester in *NRC Handelsblad*, 29 december 2010; Bas Heijne in *de Groene Amsterdammer*, 23 februari 2011 en Ramsey Nasr in *NRC Handelsblad*, 27 juni 2011 tijdens de Mars der Beschaving.
- 2 Zie de speciale uitgave over 'De noodzaak van verheffing', *Socialisme & Democratie*, jrg. 68 (2011), nr. 7/8 en het recente waardenonderzoek door de Wiardi Beckman Stichting.
- 3 Meer over het verheffingsideaal en haar teloorgang in Meijers et al. (2011), 115-133.